

Van de Olympus

De opheffing van het Amsterdams Bureau was slechts een voorproefje van wat de CPH en andere communistische partijen op het terrein van de centralisatie vanuit Moskou te wachten stond. Nadat het oprichtingscongres niet veel meer dan enkele bescheiden aanzetten had gegeven, kreeg de Komintern op het tweede zogeheten wereldcongres in de zomer van 1920 organisatorisch gestalte. Hier werden de statuten vastgesteld, waarin de opbouw van de Komintern en haar verhouding tot de aangesloten nationale partijen nauwkeurig waren vastgelegd. Daarnaast nam het congres de beroemde '21 toelatingsvoorwaarden tot de Derde Internationale' aan. Al deze voorschriften, die regelrecht uit de Russische bolsjewistische keuken stamden, kwamen neer op de trits centralisatie, discipline en ideologische zuiverheid.

Met het modelleren van de Komintern naar leninistische snit kwam het proces van de 'russificatie' van de wereldpartij op gang.¹ De theoretische basis hiervoor was gelegd door Lenin. In zijn *Kinderziekte*-brochure proclameerde hij de 'universaliteit' van de bolsjewistische revolutionaire ervaring.² Lenin was overtuigd van de algemene geldigheid van de Russische Revolutie. Het was voor hem zonneklaar, zo schreef hij, 'dat enige van de meest fundamentele trekken van onze revolutie geen plaatselijke, geen specifiek nationale, uitsluitend Russische, maar internationale betekenis hebben'.³ Een uitvloeisel hiervan was dat de opvattingen van de leider van de Oktoberrevolutie een bijzondere status kregen: Lenins woord werd wet.

Dat de mening van de bolsjewieken zoveel gewicht in de schaal legde, had natuurlijk alles te maken met hun prestige. Ze hadden een succesvolle revolutie achter de rug en de burgeroorlog gewonnen, en bestierden nu een enorm land. Bovendien was de RCP de grote geldschieter, niet alleen van de Komintern, maar via de wereldorganisatie ook van vele aangesloten partijen. Het lag dus voor de hand dat deze partij het politieke hart van de Komintern ging vormen, en Moskou het geografische middelpunt. Andere machtscentra werden niet geduld, zoals de geschiedenis van het Amsterdams Bureau aantoonde. Of partijen een voorkeursbehandeling van Moskou kregen, hing voortaan uitsluitend af van hun betekenis voor de Komintern. Historische sentimenten speelden niet langer een rol, zo zouden de tribunisten merken; van de waardering die de bolsjewieken ooit voor hen hadden gehad, bleef weinig over.

Sovjet-Rusland en het verdagen van de wereldrevolutie

De hegemonistische aanspraken van de bolsjewieken werden verder gevoed door het uitblijven van de revolutie in Europa. In 1920 slaagde de jonge Sovjet-republiek erin zijn belagers af te schudden en kwam er een einde aan de burgeroorlog. In de zomer van dat jaar zetten de bolsjewieken zelfs de tegenaanval in: nadat een Pools

offensief was afgeslagen, trok het Rode Leger zegevierend op naar Warschau. De sluimerende hoop op een Europese omwenteling werd er tijdelijk door aangewakkerd: met de val van de Poolse hoofdstad zou de lont in het Duitse revolutionaire kruitvat worden aangestoken. Hiervan kwam evenwel niets terecht. Het door Trotski aangevoerde leger moest na een smadelijke nederlaag de aftocht blazen; de Poolse arbeiders staken geen hand uit. Begin 1921 volgde een nieuwe zware tegenslag, de mislukking van de 'März-Aktion' – een vrijwel zeker door de Komintern aangespoorde en door de KPD geleide opstand in Duitsland. Na deze fiasco's raakten de bolsjewieken ervan doordrongen dat van een revolutie in West-Europa voorlopig niets zou komen en dat de lijn van het werken in de vakbonden en in de parlements onder deze omstandigheden de juiste was. Vanzelfsprekend sterkte dit besef hen in hun overtuiging dat zij de enigen waren die de revolutionaire wetten kenden. Het gaf tevens de aanzet tot de eenheidsfronttactiek van de Komintern, die de communistische partijen voorschreef toenadering te zoeken tot de sociaal-democratie. De revolutie verdween zo voor onbepaalde tijd van de agenda.⁴

In het binnenland gooide Moskou het eveneens over een andere boeg. In 1921 maakte het 'oorlogscommunisme' plaats voor de 'Nieuwe Economische Politiek' (NEP). Tijdens de burgeroorlog waren de boeren vaak met geweld gedwongen hun producten af te staan om het leger en de arbeiders in de steden te voeden. Nu de rust was weergekeerd, kwamen de bolsjewieken de boeren enigszins tegemoet. De rekvisities werden vervangen door belastingen in natura. De boeren konden vrijelijk beschikken over hun overschot; de handel in levensmiddelen werd hersteld en het kleinbedrijf aangemoedigd. Om de geteisterde economie weer op te bouwen poogden de communistische machthebbers bovendien de handel met de kapitalistische landen weer op gang te brengen.⁵

De wat meer ontspannen economische verhoudingen betekenden overigens niet dat het politieke klimaat in Sovjet-Rusland milder werd. In maart 1921 waren matrozen van de vlootbasis Kronstadt, die in de Oktoberrevolutie zij aan zij met de bolsjewieken hadden gestreden, in verzet gekomen. Zij verlangden onder meer vrije verkiezingen voor de sovjets. Hun opstand werd door Trotski genadeloos neergeslagen. In plaats van de politieke vrijheden te verruimen, haalde Lenin de dictatuur verder aan, ook binnen de RCP. Op zijn voorstel besloot de partij de vorming van fracties te verbieden. Hij maakte verder korte metten met de zogeheten 'Arbeidersoppositie' in de RCP. Deze wilde de industrie niet door de centrale bureaucratie in Moskou laten beheren, maar door de vakbeweging. Lenin veroordeelde deze opvatting als zijnde een 'anarcho-syndicalistische afwijking'.

CPH-delegatie naar het tweede wereldcongres

Het tweede wereldcongres van de Komintern vond plaats nog voordat deze koerswijzigingen zich aftekenden. Het congres werd op 19 juli 1920 in Petrograd op ceremoniële wijze geopend met een bijeenkomst in het Taurische Paleis. Lenin hield

hier een urenlange rede.⁶ Na deze opening vertrokken alle gedelegeerden naar Moskou. Hier begonnen op 23 juli de beraadslagingen in de troonzaal van het Kremlin. In de zaal hing een kaart waarop onder groot enthousiasme van de gedelegeerden met rode vlaggetjes de opmars van het Rode Leger in Polen werd bijgehouden.

Na het geïmproviseerde, weinig representatieve oprichtingscongres van de Komintern in maart 1919 was dit tweede congres geografisch gezien veel breder van samenstelling.⁷ Meer dan tweehonderd afgevaardigden uit zevenendertig landen waren aanwezig. Deels was dit het gevolg van het feit dat het reizen naar Rusland gemakkelijker was geworden nu de bolsjewieken de burgeroorlog zegevierend hadden beëindigd. Tegelijk bleek uit de opkomst de aantrekkingskracht van de nieuwe Internationale. Welgeteld eenentwintig communistische partijen waren in Moskou vertegenwoordigd, in tegenstelling tot het handjevol een kleine anderhalf jaar eerder.⁸ Ondanks de uiterlijke verschillen was er één ding bij het oude gebleven: de dominante positie van de bolsjewieken. Onder de 167 stemhebbende gedelegeerden waren 65 vertegenwoordigers van de RCP – een kleine 40 procent. ‘The Russians, with by far the largest delegation and the virtual right of selecting delegates, had unquestioned control’, aldus de Amerikaanse historicus Hulse.⁹

Vertegenwoordigers van de CPH namen voor het eerst officieel deel aan een Komintern-bijeenkomst. Naast Wijnkoop bestond de delegatie uit Willem van Leuven, Kruyt en Proost; allen vrienden van Wijnkoop. Vanwege zijn zwakke gesteldheid ontbrak Rutgers in Moskou op het appèl.

Willem van Leuven (1880–1957) was van beroep makelaar in effecten. In *de Tribune* schreef hij financieel-economische beschouwingen. Hij behoorde vanaf ‘Deventer’ tot de SDP en was in de afdeling Amsterdam de rechterhand van Wijnkoop. In het conflict met Gorter stond Van Leuven gedecideerd aan de kant van de partijleiding.¹⁰ De christen-socialist John William Kruyt (1877–1943) was oorspronkelijk een hervormd predikant, die onder de indruk was geraakt van de Russische Revolutie.¹¹ Zoals vermeld nam Kruyt in 1918 voor de BCS zitting in de Tweede Kamer. Hier kwam hij steeds meer op de lijn van Wijnkoop en Van Ravesteyn. Hij was secretaris van het Sovjet-Comité voor Russische krijgsgevangenen in Nederland, waarvan Wijnkoop voorzitter was. Nadat de BCS in 1921 aan een richtingstrijd ten onder was gegaan, sloot Kruyt zich aan bij de CPH. Het wereldcongres zou hij als gast moeten bijwonen; hem werd een mandaat geweigerd omdat hij geen lid was van de CPH. Het vierde lid van de delegatie was Johannes Proost (1882–1942). Deze domineesoon was schilder en etser geworden. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog verbleef hij enige tijd in Parijs. Na zijn terugkeer vestigde Proost zich op het landgoed De Binckhorst in Den Haag. Al in 1916 was hij politiek actief, dat wil zeggen: in het clandestiene partijwerk.¹² Voor het Amsterdams Bureau verrichtte hij koeriersdiensten, waardoor hij vaak in Berlijn kwam.

Een partijleider in gezelschap van een effectenmakelaar, een dominee en een kunstschilder – de samenstelling van de CPH-afvaardiging vertoonde weinig prole-

tarische trekken. Wellicht om dit gebrek te compenseren hulden de heren zich in Moskou in knalrode blouses, zo wil althans een hardnekkig verhaal.¹³

Wijnkoop, Kruyt en Van Leuven scheepten zich eind mei in de haven van Rotterdam in. Proost reisde op eigen gelegenheid naar Moskou, met in zijn bagage de verklaring waarin het Amsterdams Bureau protesteerde tegen haar opheffing.¹⁴ Vanwege de vijandigheden tussen Polen en Sovjet-Rusland voerde de weg van het drietal grotendeels over zee, om de Noordkaap. Van Rotterdam ging het naar Christiania, waar Wijnkoop zoals vermeld nog een ontmoeting had met enkele afgevaardigden van andere partijen. Vervolgens nam men de trein naar Trondheim. Van deze havenplaats ging de tocht weer per schip langs de Noorse kust naar Vardö. Van daaruit voeren zij op een vissersboot naar Moermansk, dat na de aftocht van de Geallieerden weer bereikbaar was geworden. Op 12 juni, bijna twee weken na hun vertrek uit Rotterdam, zetten de Nederlandse gedelegeerden in deze noordelijke havenstad voor het eerst in hun leven voet op Russische bodem. Voor Wijnkoop was dit een ontroerend moment. ‘Het is, dat merk je hier aan alles, een ontzaglyke taak deze nieuwe wereld op te bouwen, waarmee men hier doende is en welke grond ik thans innig gelukkig ben betreden te hebben,’ schreef hij meteen na zijn aankomst aan zijn vrouw.¹⁵

Wijnkoop ontmoet Radek en Lenin

Van Moermansk ging het Nederlandse gezelschap per trein door naar Petrograd. Lang verbleven zij daar niet, omdat Wijnkoop door Radek per telegram werd verzocht naar Moskou door te reizen. Het was gewenst dat hij als lid van het ЕККИ meewerkte aan de voorbereiding van het congres. Op het station in Petrograd liep Wijnkoop op het perron Komintern-voorzitter Zinovjev tegen het lijf. ‘De eerste indruk was niet prettig, ik meen zelfs dat Dave van parvenuig sprak’, zo herinnerde zijn vrouw Joosje zich.¹⁶ In Moskou spoedde Wijnkoop zich naar het Kremlin. Bij binnenkomst in de vergaderzaal van het ЕККИ maakte hij zijn tweede grote emotionele moment in Rusland mee, toen Lenin ‘met innige hartelijkheid op mij toekwam’. Vanzelfsprekend voelde de Nederlandse partijleider zich zeer vereerd, alhoewel Lenin er een gewoonte van had gemaakt de meeste congresgangers even de hand te drukken en enkele woorden met hen te wisselen.¹⁷

In Moskou sprak Wijnkoop met diverse leidende Russische communisten, zoals volkscommissaris van Buitenlandse Zaken Tsjitsjerin en Trotski. Met ЕККИ-secretaris Radek had hij het uitgebreid over de opheffing van het Amsterdams Bureau. Dit gesprek liep uit op een fikse ruzie. Wijnkoop meende dat het Bureau goed werk had verricht, ondanks alle problemen met Gorter en Pannekoek. Radek verdedigde het opheffingsbesluit door te wijzen op de Amsterdamse opstelling tegenover de parlementaire kwestie en de КАРД. Wijnkoop vond dat hijzelf aan het langste eind had getrokken: ‘in de discussie werden Radek ... alle argumenten tegen het Amsterdamsche Bureau uit handen geslagen, en er bleef zijnerzijds eigenlijk niets anders

over dan zijn nu eenmaal bestaande voorliefde voor een Duitsch bureau, zijn onkunde omtrent ons verschil met Gorter-Horner [Pannekoek, gv], zijn identificatie dus van het Amsterdamsch Bureau met deze personen'.¹⁸ Wijnkoop boekte echter een schijnzege, want de Komintern-versie was al uitgebreid geboekstaafd in het verslag van Zinovjev aan het congres.¹⁹ De affaire bleef de Nederlandse delegatie dan ook achtervolgen: 'De stribbelingen met het Amsterdamsch Bureau zijn ons fataal geweest. Men heeft ons eerst daar behandeld als menschen waar men niets van moest hebben', zo deelde Wijnkoop na terugkeer het partijbestuur van de CPH mee.²⁰

Nog voor het congres begon, had Wijnkoop ook een persoonlijk onderhoud met Lenin. De Nederlandse partijvoorzitter was inmiddels ter ore gekomen dat de Russische leider in zijn tegen de links-communisten gerichte *Kinderziekte*-brochure Gorter en Pannekoek samen met de andere tribunisten op één hoop had geveegd en daarmee 'het Hollandsche Communisme internationaal te pronk gesteld had als een min of meer afschrikwekkend voorbeeld van een lichtelijk belachelijke kinderkamer in de politiek'.²¹ Wijnkoop kreeg van Lenin de Engelse vertaling ter inzage, nog voordat deze was gedrukt. Ongetwijfeld zal hij er behoorlijk van zijn geschrokken. Naar zijn mening waren veel van Lenins opvattingen hem door Radek ingefluisterd.²² Wijnkoop schreef Lenin een brief, waarin hij de aanvoerder van de bolsjewieken voorhield 'that you are not enough acquainted with the changes and facts in Western Europe since the commencement of the Russian Revolution'. Hij legde hem uit dat 'de tribunisten' niet meer bestonden maar dat daarvoor in de plaats de CPH was gekomen, en dat deze partij te maken had met 'a fairly unclean opposition' van de 'anti-tribunistische' Gorter en Pannekoek. De toon van de brief aan Lenin was beleefd doch beslist: 'Of course you have your own judgements, and we may criticise one another. But facts and the *putting of the situation must be right*'.²³

Met Van Leuven, die Lenin ook bezocht, wist Wijnkoop de Russische leider op andere gedachten te brengen. Wijnkoop schreef Lenin opnieuw het 'onjuist' en 'onrechtvaardig' te vinden dat deze de 'Hollandse tribunisten' als groep verantwoordelijk stelde voor de linkse zonden van slechts enkele leden van de CPH. De beide schuldigen – dat wil zeggen Pannekoek en Gorter – noemde hij dit keer niet met naam en toenaam. Lenin kwam Wijnkoop tegemoet. Hij erkende dat hij de houding van de tribunisten 'niet geheel juist' had weergegeven en verving de gewraakte term door 'enige leden van de Hollandse Communistische Partij'.²⁴

Overigens had Pannekoek in Nederland ook al vernomen dat Lenin in zijn *Kinderziekte*-brochure de tribunisten over één kam had geschoren. Aan Rutgers voor-spelde hij dat Wijnkoop in Moskou ongetwijfeld zou proberen dit recht te zetten 'en aan L.[enin] duidelijk maakt dat ik en jij en Herman [Gorter] en Jet [Roland Holst] maar eenige verdwaasde invloedlooze personen zijn. L. met Wp. tegen ons – zou toch wat pijnlijk gevoel geven'.²⁵

Lenin tegen Wijnkoop

Pannekoeks vrees dat Wijnkoop met Lenin op het congres gemene zaak zou maken tegen de Nederlandse links-communisten werd niet bewaarheid, integendeel. De CPH-voorzitter mocht Lenin dan ervan hebben weten te overtuigen dat zijn beschuldigingen aan het adres van de tribunisten vooral op Gorter en Pannekoek betrekking hadden, maar dat betekende niet dat Wijnkoop het zelf volledig met de *Kinderziekte*-brochure eens was. Op de congresagenda stonden punten met betrekking tot de organisatie en tactiek van de Komintern, die bijna allemaal reeds door Lenin in zijn publicatie waren voorgekookt. Het zal dan ook niet verbazen dat Wijnkoop, die zijn mening nooit onder stoelen of banken stak, meermalen heftig in botsing kwam met Lenin en andere leidende bolsjewieken. In essentie ging het er daarbij om dat de voorstellen van Lenin om zo nodig met behulp van de socialistische partijen en via de reactionaire vakbonden de 'arbeidersmassa' te bereiken, door Wijnkoop als onzuiver werden beschouwd.

De eerste aanvaring betrof het invitatiebeleid van de Komintern. Het EKKI had de Duitse USPD en de Franse SFIO uitgenodigd op het congres aanwezig te zijn (zonder stemrecht overigens). Zoals reeds vermeld, hadden beide partijen kort daarvoor gebroken met de Tweede Internationale. Lenin had er zijn zinnen op gezet ten minste delen van deze socialistische massapartijen te bekeren tot de Komintern. Deze opzet zou slagen: tegen het eind van 1920 scheurde de USPD en vormden zo'n 300 000 van haar leden samen met de 50 000 van de KPD de *Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands* (al snel weer gewoon KPD geheten). In dezelfde tijd besloot ook de SFIO zich bij de Komintern aan te sluiten. De minderheid haakte af en nam de oude partijnaam mee; de meerderheid stichtte de *Parti Communiste Français* (PCF). Het ging de nieuwe partij niet voor de wind: haar ledental van 130 000 slonk snel tot 48 000 in 1924.²⁶

Wijnkoop was niet gediend van compromissen met deze 'opportunisten'. Hij trok flink van leer tegen hun aanwezigheid, tot groot ongenoegen van de bolsjewieken. 'Irrsinniger mensch!' schreeuwde EKKI-secretaris Radek dwars door het beoog van Wijnkoop. Voorzitter Zinovjev viel zijn secretaris bij. Hij vond het ronduit bespottelijk dat de leider van de minuscule CPH een met de KPD samenwerkende, enkele honderdduizenden leden tellende partij als de USPD buiten de deur wilde houden. Boecharin maakte de zaak vervolgens koeltjes af. 'Ich bin dafür, keinen zu grossen Lärm zu machen wegen der Vertreter einer Partei, die so stark revolutionär ist, dass sie ein Mitglied einer christlichen Pfaffenorganisation mit einem weiteren Mandat ausstattet hat.'²⁷

Wijnkoops houding doet denken aan de conferentie in Zimmerwald, toen hij en Van Ravesteyn geen partijvertegenwoordiger wilden sturen omdat ze de bijeenkomst politiek niet achttien-karaats vonden. In 1915 had Wijnkoop Lenin nog de les kunnen lezen dat deze zich wél met zoiets had ingelaten. Nu, vijf jaar later, was het Lenins beurt. Tijdens het congres betichtte Wijnkoop het EKKI ervan dat het de

KAPD weliswaar had uitgenodigd maar toch feitelijk had geweerd, waardoor de 'gute Kritik' van de Duitse links-communisten op de KPD niet gehoord kon worden. In één adem liet hij erop volgen dat het EKKI zich te veel liet verleiden door de grote aanhang van 'parlementaire' partijen als USPD en SFIO, en dat de Komintern zich hierdoor in rechtse richting zou begeven. Dit werd Lenin te veel. Met zijn vernietigende repliek herriep hij – niet ten onrechte – in feite het naschrift bij zijn brochure: 'Wijnkoop hat zwar erklärt, er teile die Auffassung Pannekoeks nicht, aber durch seine Reden beweist er das Gegenteil.'²⁸

Tijdens het congres kreeg Lenin voor de juistheid van dit oordeel nog meer bewijzen aangeleverd. Zo keerde Wijnkoop zich op felle wijze tegen Lenins opvatting dat de Britse communisten zich bij de Labour Party moesten aansluiten om propaganda van binnenuit te maken. Hij steunde de beide uitgesproken tegenstanders van deze tactiek, Pankhurst en Willie Gallacher, maar zij moesten het tegen de Russische leider afleggen. Bij de twee links-communistische onderwerpen bij uitstek, het parlement en de vakbonden, hield Wijnkoop zich tijdens de plenaire zittingen wat meer gedeisd. Wat betreft het parlementarisme was hij het grotendeels eens met Lenin. Als Tweede-Kamerlid was Wijnkoop natuurlijk in het geheel niet vies van het gebruik van het parlement als tribune voor de klassenstrijd – het officiële standpunt van de Komintern.²⁹ Toch vond hij dat Lenins opvattingen wel aanleiding gaven tot een zekere overschatting van dit instrument.³⁰

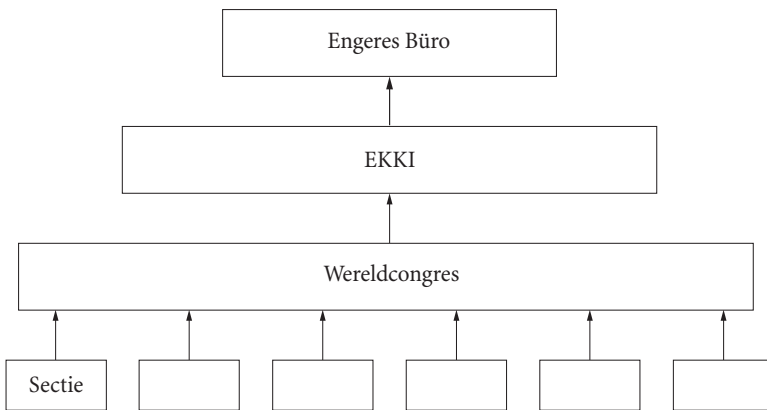
In de vakbondskwestie, het tweede links-communistische strijdpunt, stelde Wijnkoop zich radicaler op. Hij stond hier min of meer op één lijn met de Angelsaksische gedelegeerden, die weinig zin hadden gehoor te geven aan Lenins eis zich aan te sluiten bij de reactionaire, bureaucratische vakverenigingen om deze zo van binnenuit te 'revolutioniseren'. Vlak voor het congres had Wijnkoop op zijn hotelkamer nog een bijeenkomst belegd met deze afgevaardigden. Bij Radek zou Wijnkoop niet veel bereiken, omdat deze zich volgens hem te veel op Duitsland richtte en de Engelse ontwikkelingen onderschatte.³¹ Tijdens de bespreking van de vakbondstactiek op het congres sprak Wijnkoop niet. In de voorbereidende commissie had hij echter reeds overduidelijk van zijn afkeuring van de Komintern-plannen blijk gegeven.³² Het congres nam uiteindelijk Lenins zienswijze over: communisten dienden ook van de reformistische vakbonden lid te worden 'om ze tot bewuste strijdorganen ter omverwerping van het kapitalisme en voor het kommunisme te maken'.³³

Statuten van de Komintern

De organisatorische opbouw van de Komintern waartoe het tweede wereldcongres besloot, was gebaseerd op het bolsjewistische model van de RCP. Als iets dit model typeerde, dan was het wel het stringent doorgevoerde centralisme. Geen wonder dat dit ook de structuur van de Komintern ging kenmerken. In de preambule van de statuten werd 'een streng gecentraliseerde organisatie' noodzakelijk geacht, wanneer de Komintern ten tijde van de revolutie tenminste slagvaardig wilde handelen

en het niet op het kritieke moment wilde laten afweten – zoals de slappe Tweede Internationale bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.³⁴

De statuten bepaalden dat formeel de hoogste autoriteit bij het ‘wereldcongres’ was gelegen, dat één keer per jaar bijeen diende te komen. Het congres bestond uit afgevaardigden van de partijen en koos het EKKI. Het door dit orgaan op zijn beurt weer verkozen Engere Büro kwam in de statuten niet voor, maar bestond in de praktijk wel (vandaar dat het is opgenomen in het organisatieschema; zie figuur 1). Het EKKI, dat tussen de zittingen van het congres leiding moest geven aan de Komintern, kreeg uitgebreide bevoegdheden. Zo waren zijn instructies bindend voor alle bij de Komintern aangesloten partijen en organisaties, en kon het personen en groepen binnen de aangesloten partijen – of deze partijen zelf – royeren (hiertegen kon overigens bij het congres beroep worden aangetekend). Ook de pers van de Komintern en nevenorganisaties als de KJI stonden onder directe controle van het EKKI. Vertegenwoordigers die het EKKI naar partijen stuurde, moesten hun werk in ‘nauwste samenwerking’ met de landelijke leiding doen. Een staaltje van zijn macht had het EKKI al laten zien toen het het Amsterdams Bureau net zo eenvoudig opdoekte als het dat in het leven had geroepen.

Figuur 1. Organisatiestructuur Komintern 1920

Dezelfde centralisatie werd ook voorgeschreven aan de nationale partijen, nu formeel de ‘secties’ van de Komintern geheten. De ‘21 toelatingsvoorwaarden’ waar Lenin het ontwerp voor had geleverd, stonden er bol van (zie bijlage 3).³⁵ Zij waren mede bedoeld om socialistische partijen als de USPD en de SFIO voor het blok te zetten, onder meer met de bepaling dat de partijen van alle reformistische functionarissen gezuiverd moesten worden. Op het congres hield Zinovjev de afgevaardigden de Russische partij als prototype voor: geen verkiezingsmachine of een parlementair apparaat, maar een ‘zentralisierte, militärische, eisern disziplinierte Partei’.

proletarisch samengesteld, het meest bewuste en daardoor meest revolutionaire deel van de arbeidersklasse, die als een generale staf 'alle gesellschaftlichen Organe und den Kampf der Arbeiter in seinem ganzen Umfang und in allen seinen Aeusserungen leitet'.³⁶

Deze visie, die aan de communistische partij de centrale en allesbeheersende rol in het revolutionaire proces verschafte, werd neergelegd in een bindende congresresolutie. Dit kaliber partij diende op de grondslag van het democratisch centralisme te zijn ingericht. Dit behelsde 'die Wählbarkeit der oberen Parteizellen durch die untersten, die unbedingte und unerlässliche Verbindlichkeit aller Vorschriften der übergeordneten Instanz für die untergeordnete, und das Vorhandensein eines starken Parteizentrums, dessen Autorität allgemein anerkannt ist für alle führenden Parteigenossen in der Zeit von einem Parteitag bis zum anderen'.³⁷ De partijleiding kreeg aanzienlijke bevoegdheden: zij kreeg de controle over de periodieken en de uitgeverij van de partij, zij moest leiding geven aan de communistische cellen die moesten worden gevormd in massaorganisaties als de vakbeweging, en zij had het toezicht over de parlementaire fracties.

Wijnkoop en de russificatie

Wijnkoop nam tegenover de russificatie van de Komintern een ambivalente houding aan. Voor zover het de centralisatie van de landelijke partijorganisatie betrof, had hij er geen moeite mee, integendeel. In de congrescommissie die zich over de partijstructuur had gebogen, was hij ermee akkoord gegaan. De organisatorische directieven uit Moskou zullen hem als muziek in de oren hebben geklonken: zij kwamen immers neer op een substantiële versterking van de partijleiding en legitimeerden zo de toch al zo sterke machtspositie van het driemanschap.

Uiteraard kleefden er voor Wijnkoop aan de centralisatie ook nadelen. Zij moest niet alleen doorgevoerd worden binnen een partij, maar ook in de betrekkingen tussen deze partij en Moskou. De speelruimte voor de nationale organisaties werd daarmee aanzienlijk verkleind. Dat was precies de bedoeling van Lenin en Zinovjev. Zij lieten onverbloemd weten dat er van autonomie binnen de Komintern geen sprake kon zijn. Ook Wijnkoop verwelkomde in theorie een grote discipline binnen de Komintern en een sterkere positie voor het ЕККИ: hij was van mening dat de besluiten van de Komintern-instanties moesten worden uitgevoerd.³⁸

Tegelijk plaatste de Nederlandse partijvoorzitter kanttekeningen bij de groeiende Russische invloed binnen de Komintern. Zijn kritiek spitste zich toe op drie aspecten van die invloed. In de eerste plaats zette hij zich af tegen de toenemende neiging om Lenin te canoniseren. Zo zou hij smalend hebben gesproken over hen die de *Kinderziekte*-brochure als 'een bijbel' gingen gebruiken.³⁹ Zonder enige twijfel was Wijnkoops bewondering voor Lenin na de Oktoberrevolutie gegroeid. In een album dat de congresafgevaardigden voor de Russische leider samenstelden, schilderde hij in uitbundige bewoordingen de kwaliteiten van Lenin als persoon en

politicus.⁴⁰ Dat Wijnkoop niet alleen uit effectbejag deze lofzang op Lenin componeerde leren de brieven aan zijn vrouw Joosje, waarin hij zich in alle beslotenheid ook prijzend over hem uitliet. Het feit dat hij Lenin een groot man vond, weerhield hem er evenwel niet van om op een aantal terreinen fundamenteel met hem van mening te verschillen. Gedurende het congres had Wijnkoop dat al laten merken, en ook in Nederland verheelde hij dat niet. Intern, in het partijbestuur, deelde hij mee dat hij op sommige punten anders dacht dan Lenin.⁴¹ In *de Tribune* nam hij ook geen blad voor de mond. ‘Onze strooming heeft absoluut niet de bedoeling alles goed en mooi te vinden wat in Rusland wordt gedekreteerd ... “Lenin denkt zóó, dus denken *wij* ook zoo” – daar moest Wijnkoop niets van hebben.⁴² Wel vond hij dat wat de CPN in Nederland deed overeenkomstig de ‘Leninsche practijk’ was.⁴³

De bolsjewistische neiging om de ervaringen van de Oktoberrevolutie te veralgemeniseren – de basis van de russificatie – beviel Wijnkoop evenmin. De verhoudingen in andere landen waren geheel anders dan die in Rusland, zo stelde hij op het Komintern-congres: ‘Man soll dem russischen Beispiel nicht doktrinär folgen, man soll von der russischen Revolution lernen, aber man kann nicht ohne weiteres die Verhältnisse von Westeuropa oder Amerika dem russischen Vorbild anpassen.’⁴⁴ Met deze stellingname kwam Wijnkoop overigens opnieuw in de buurt van het links-communistische standpunt van Pannekoek en Gorter, die evenzeer de Russische gevolgtrekkingen voor West-Europa relativeerden.

Ten slotte maakte Wijnkoop bezwaar tegen het zwaarder wordende gewicht van de RCP binnen de Komintern.⁴⁵ Bij de behandeling van de statuten keerde hij zich tegen het artikel waarin werd bepaald dat de partij afkomstig uit het land waar het EKKI was gevestigd, het leeuwendeel van de werkzaamheden van het EKKI diende te verrichten en vijf afgevaardigden in dit orgaan toegewezen kreeg. Met dit voorstel, aldus Wijnkoop, werd geen internationaal uitvoerend comité gevormd, maar ‘ein erweitertes russisches Exekutivkomitee’.⁴⁶ Gezien de nog altijd zeer gebrekkige verbindingen tussen Moskou en de rest van de wereld zou de informatievoorziening veel te wensen overlaten. Het EKKI zou daardoor op basis van onvolledige gegevens zijn beleid ten aanzien van de aangesloten partijen bepalen en dat achtte Wijnkoop met het oog op de statutair machtige positie van de Komintern-leiding riskant. Het was daarom beter het EKKI buiten Rusland te vestigen, bijvoorbeeld in Noorwegen of Italië.

Wijnkoop kreeg op dit punt zowaar de steun van KPD-leider Levi, met wie hij al enkele keren op het congres overhoop had gelegen. Zinovjev bagatelliseerde hun ongerustheid, maar de Nederlandse en Duitse delegaties lieten zich niet overtuigen en onthielden zich van stemming toen er over de statuten gestemd werd.⁴⁷ Het congres besloot dat het EKKI de eerste tijd in Moskou zou blijven. Dit hield tevens in dat de RCP in 1920 vijf vertegenwoordigers in de Komintern-top kreeg. De Russische hegemonie in het EKKI, die dateerde van het oprichtingscongres, werd zo voortgezet – en Wijnkoops vrees zou worden bewaarheid.

Verkiezing EKKI

Eerst schrok Wijnkoop vooral van de verkiezing van het EKKI aan het eind van het congres. Op de voorlopige lijst van de tien à dertien belangrijkste partijen die voor een zetel in aanmerking kwamen, ontbrak tot zijn ontsteltenis de CPH.⁴⁸ Geheel onverwacht kwam dit niet: eerder al was de Nederlandse partij er bij de verdeling van de stemmen op het congres bekaaid afgekomen. Op grond van hun revolutionaire betekenis waren de vertegenwoordigde landen in vier categorieën ingedeeld. Rusland, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Italië en Amerika vormden de kopgroep, met elk tien stemmen.⁴⁹ Aanvankelijk maakte Nederland deel uit van de tweede groep, samen met Oostenrijk (goed voor zeven stemmen). Het congres besloot echter op voorstel van de mandaatcommissie de CPH naar de derde categorie te verwijzen. Hierin zaten onder meer Zwitserland, Bulgarije en Mexico – alle met vier stemmen.⁵⁰ De gevolgen van deze indeling vielen in de praktijk wel mee, omdat er op het congres niet naar land werd gestemd. Niettemin was de terugzetting een smet op het blazoën van de CPH, en zal Wijnkoop op grond van het tribunistische verleden ongetwijfeld meer hebben verwacht.

Nu dreigde met de verkiezingen voor het EKKI opnieuw prestigeverlies – niet alleen voor de CPH, maar ook voor Wijnkoop zelf. Eerder al had hij stilletjes gehoopt op een plaats in het congrespresidium, naast Lenin en Zinovjev.⁵¹ Daar was niets van terechtgekomen, en nu leek hij ook zijn EKKI-lidmaatschap kwijt te raken – wellicht vanwege zijn obstinaat gedrag. Wijnkoop trok meteen aan de bel. Hij zei niet te kunnen begrijpen dat het EKKI de CPH een jaar eerder wel goed genoeg vond om het Amsterdams Bureau te organiseren, maar haar nu niet meer zag staan.⁵² Opnieuw kwam het tot een botsing met Radek. Nog geen vier jaar geleden had deze in geheel andere omstandigheden tevergeefs gehengeld naar de steun van Wijnkoop en de tribunisten, maar op dit moment had hij hen niet meer nodig. Hij verpakte de boodschap netjes, door de CPH eerst te prijzen als een van de eerste partijen die zich hadden afgesplitst van de sociaal-democratie. Dit nam echter niet weg dat er voor de CPH in het EKKI geen plaats was, zo vervolgde Radek: ‘es ist eine kleine Partei, die keine ausschlaggebende Rolle in der internationalen Lage spielt’.⁵³

Was dit allemaal voor Wijnkoop reeds moeilijk te verteren, wat Radek daarna zei moet voor hem als een mokerslag zijn gekomen: ‘Sie würde in Betracht kommen, wenn sie vielleicht theoretische Kräfte hätte, die man beanspruchen könnte. Die Gruppe des Genossen Pannekoek und die Gruppe des Genossen Gorter stehen aber, wie Wijnkoop sagt, ausserhalb der holländischen Bewegung.’ Opnieuw kreeg Wijnkoop te horen dat de Komintern in feite meer op had met zijn aartsvijand Gorter en Pannekoek dan met Van Ravesteyn en hemzelf. Dit was ten tijde van het Amsterdams Bureau al zo geweest en kennelijk zelfs nu nog, in een tijd dat de beide links-communistische zondaars in Moskou veel aan krediet verloren hadden.

Het is de vraag of Wijnkoop zich gerealiseerd heeft dat hij mogelijk zelf heeft bijgedragen aan deze vernedering. Met zijn weinig tactvolle gedrag op het congres

heeft hij misschien zijn hand overspeeld. Zijn eigen positie en die van de CPH overschattend trok hij op hoge toon ten strijde tegen alles wat volgens hem maar naar beginselloosheid zweemde.⁵⁴ Vlak voordat Wijnkoop uit Nederland vertrok, had hij zich reeds bezorgd uitgelaten over het opportunisme dat zich door de zucht tot zelfbehoud bij de bolsjewieken zou hebben genesteld. ‘Nu zou ook dat nog geen groot kwaad zijn, als maar Bucharin, Zinovjev en vooral Lenin er niet mee aangetast zijn.’⁵⁵ Hij meende dat het zover nog niet zou zijn, zeker niet wat betreft Lenin. In Moskou bleken zijn bange vermoedens echter toch uit te komen. Dit verklaart wellicht zijn felheid en verbetenheid. Met zijn discussiebijdragen en interrupties kreeg het ‘enfant terrible’ van het tweede wereldcongres – zoals Nollau Wijnkoop typeerde⁵⁶ – het aan de stok met Komintern-voorzitter Zinovjev, Komintern-secretaris Radek en met Lenin zelf. De hardleerse CPH-voorzitter schoot met zijn getwist niet veel op: gelijk kreeg hij zelden, de moties die hij indiende werden verworpen.

Al met al liep Wijnkoops aanzien zware schade op. Bovendien heeft zijn felle, ondiplomatieke optreden ‘er ongetwijfeld toe bijgedragen om reeds in dat eerste jaar van werkelijk contact een zeker wantrouwen bij bepaalde invloedrijke personen te Moskou tegen het Hollandsche partijtje te vestigen’, zo meende Van Ravesteyn achteraf. ‘Te veel zelfstandigheid, te veel Hollandsche onafhankelijkheid, te weinig uiterlijk eerbiedsbetoon.’⁵⁷ Wijnkoop zelf heeft dit ontkend. Het lag niet aan zijn persoon, maar vooral aan Gorter, die Lenin, Zinovjev en Radek tendentius zou hebben voorgelicht. ‘Naast en vòòr Radek hebben wij aan G.[orter] onze bijzondere moeilijkheden in de zich tusschen Moskou en ons toespitsende verwickelingen ... te danken,’ schreef Wijnkoop jaren later aan Van Ravesteyn.⁵⁸ Rade had zijn buik flink vol van de Nederlandse communisten. In het voorjaar van 1921 duidde hij ze in een brief aan de leiding van de KPD aan als ‘holländischen Esel’.⁵⁹

Proost CPH-vertegenwoordiger in Moskou

Ondanks de reserves bij de Komintern-leiders slaagde Wijnkoop er toch in een zetel voor de CPH in het ЕККИ uit het vuur te slepen. Hij bezette deze zelf.⁶⁰ Omdat de partijvertegenwoordigers volgens Zinovjev eigenlijk permanent in Moskou dienden te verblijven, vroeg hij Van Leuven als plaatsvervanger. Toen deze voor de eer bedankte kreeg Proost deze post. Hij zou die tot november 1922 bekleden. Gedurende zijn periode in Moskou verbleef Proost in het vermaarde hotel Lux, het onderkomen van vele Komintern-medewerkers. Een van zijn eerste officiële opdrachten was een bezoek aan Bakoe, waar de Komintern begin september een congres voor de ‘Volkeren van het Oosten’ had belegd.⁶¹ Hij bevond zich in het gezelschap van Zinovjev, Radek, Kun, Rosmer en de Amerikaan John Reed.

Volgens de eveneens in Moskou vertoevende Rosmer was Proost een bewonderaar van Gorter en een aanhanger van het links-communisme. Dergelijke geruchten sijpelden door naar Nederland. Op het CPH-congres in november 1921 nam Roland Holst het voor hem op. Ook Wijnkoop verdedigde het recht van Proost om

in bepaalde kwesties meer links te staan ... Jansen's werk dient te worden gewaardeerd, hij is een "doorziener" der werkelijke tactiek van de Russen'.⁶² Wijnkoop duidde Proost met Jansen aan, de naam waarvan deze zich in Moskou bediende. Zijn ware identiteit was bij zijn benoeming slechts bij weinigen in de partij bekend. Eind 1920 lekte deze echter toch uit.⁶³ Volgens de Amsterdamse politie zou Proost gedurende zijn verblijf in Rusland voor de Tsjeka, de Russische geheime dienst, hebben gewerkt. Na zijn Moskouse tijd deden in Nederland geruchten de ronde dat hij nog steeds in dienst zou staan van de Sovjet-Unie.⁶⁴

Oppositie Van Leuven

Terwijl Proost op weg was naar het verre Bakoe arriveerden de andere delegatieleden weer in Nederland. Spoedig na hun aankomst bleek dat niet alles tussen hen koek en ei was. In enkele zittingen van het partijbestuur mat Van Leuven, Wijnkoops vroegere vertrouweling, breed de verschillen uit die tussen hen in Moskou waren gerezen. In oktober 1920 zouden ze op het partijcongres openbaar worden.

In Van Leuvens kritiek op Wijnkoops optreden zaten twee elementen.⁶⁵ In de eerste plaats meende hij dat de CPH-leider in Moskou te veel afstand had genomen van de Russische standpunten ten aanzien van onder meer de vestigingsplaats van het ЕККИ en de vakbondskwestie. Van Leuven beschuldigde Wijnkoop ervan aan de door Lenin gediagnostiseerde 'kinderziekte' te lijden. Hij gaf de Russische leider dan ook gelijk toen deze Wijnkoops opvattingen niet van links-communistische smetten vrij achtte: de partijchef stond in dit opzicht geheel op de lijn van Gorter en Pannekoek. Dit duo had overigens na het tweede wereldcongres samen met Roland Holst bij het ЕККИ geprotesteerd tegen de nieuwe, 'opportunistische' tactiek ten aanzien van parlement en vakbonden, en tegen de toelating van 'niet-revolutionaire communisten' in de Komintern – inderdaad ook Wijnkoops belangrijkste grieven.⁶⁶

Verder vond Van Leuven dat de eigenzinnige Wijnkoop te vaak zijn persoonlijke mening had gegeven over zaken waarover de CPH zich nog moest uitspreken.⁶⁷ Dit bracht hem bij het tweede onderdeel van zijn tenlastelegging: het dictatoriale optreden van Wijnkoop en meer algemeen van het driemanschap. In de CPH zou vrijwel niets kunnen gebeuren zonder dat eerst de partijvoorzitter zijn fiat had gegeven. Wijnkoop zou ook persoonlijk de toepassing van Lenins nieuwe tactiek blokkeren, aldus Van Leuven, waardoor de CPH haar sektarische karakter bleef behouden.⁶⁸ Deze grieven tegen de weinig democratische wijze waarop de partij werd geleid, ging Van Leuven sterker benadrukken naarmate hij er meer van overtuigd raakte dat de partijtop hem monddood trachtte te maken en poogde 'towardish van Leuven levend te begraven'.⁶⁹

Geheel in de traditie van de linkse oppositie van de door hem verfoeide Gorter deed Van Leuven voor zijn gelijk een beroep op de bolsjewieken. Naar zijn mening was de tribunistische partij na haar oprichting amper gegroeid, de opleving door de

Oktoberrevolutie ten spijt. Pas met Lenins op de massa's gerichte kompas zou de CPH uit het dal kunnen komen: 'wij hopen dat Moskou de wedergeboorte van de Holl. C.P. moge beteekenen'.⁷⁰ In de zomer van 1921, toen Van Leuven dit schreef, was het nog overdrachtelijk bedoeld. Binnen twee jaar zouden zijn opvolgers in de oppositie tegen het driemanschap deze hoop letterlijk nemen: de Komintern werd toen uitgenodigd om als arbiter tussen de strijdende groeperingen te fungeren.

Het driemanschap versterkt zijn positie

Het was voor Wijnkoop een slag in het gezicht dat Van Leuven zich terug in Nederland openlijk tegen hem keerde.⁷¹ Hij wist echter de beide andere leden van het leidende trio achter zich. Deze steunden hem volop in zijn houding tegenover de russificatie van de Komintern. Van Ravesteyn juichte het toe dat de CPH-delegatie erop had gewezen dat 'wil de Derde Intern. werkelijk in staat zijn op de juiste wijze te functioneeren, zij zich van den overheerschenden druk van Moskou moet losmaken'. Ceton onderschreef Wijnkoops protest tegen de Russische residentie van het ЕККІ, mede vanwege de 'overheersching' van de bolsjewieken.⁷² Met Wijnkoop waren zij van mening dat Lenins oordeel zeer belangrijk was, maar zeker niet altijd doorslaggevend. Ceton ging daarin zeer ver. Hij vertegenwoordigde de CPH het volgende jaar op het derde Komintern-congres en zag daar Lenin voor het eerst optreden. In krasse taal verwoordde hij naderhand in *de Tribune* zijn ervaring: 'Niemand is ons bij de eerste kennismaking b.v. meer tegengevallen dan Lenin ... Wij vroegen ons na dit kleine speechje van Lenin af: is dit nu Lenin?'⁷³

Het was bepaald niet zo dat Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton geen enkele waardering hadden voor Lenin en de bolsjewieken, of dat zij het standpunt van Moskou zomaar naast zich neerlegden. Zo zeiden zij op het partijcongres in de herfst van 1920 de besluiten van de Komintern loyaal te zullen uitvoeren. Het driemanschap was echter niet van plan om een-twee-drie zijn onafhankelijke manier van doen en zijn eigen denkwijze op te geven.⁷⁴ Per slot van rekening leidde het de CPH al bijna een dozijn jaren naar eigen inzichten – niet zomaar een partij overigens, maar een van oudste in de Komintern, zoals Wijnkoop op het tweede en Ceton op het derde wereldcongres niet nalieten te vermelden.

Voor zover het triumviraat gereserveerd stond tegenover Moskou gold dat in ieder geval niet de opdracht de nationale partij te centraliseren en te disciplineren. Na zijn terugkeer in Nederland begon Wijnkoop direct deze trom te roeren. De in een 'streng gedisciplineerde klasse-partij geschoolde partij-leiding' was in de optiek van Lenin de enige waarborg voor een standvastige revolutionaire politiek, schreef Wijnkoop in *de Tribune*. Volgens hem had Lenin zijn hoon uitgestort over de 'daden-dooders, die ... uit klasse-zuiverheid de partij ontwrichten, uit partijkritiek de leiding vermoorden'.⁷⁵ In het partijbestuur deelde Wijnkoop mee dat het Komintern-congres hem duidelijk had gemaakt dat er scherper moest worden opgetreden. Kritiek zou hiermee niet worden gesmoord, want op het partijcongres

zou iedereen zijn mening kunnen zeggen. Bij genomen besluiten moest men zich echter neerleggen.⁷⁶ Wie zich na zo'n besluit nog zou verzetten, 'loopt de kans uit de partij te worden getrap't', zo hield Wijnkoop later het partijcongres voor. 'Deloyale strijd in de partij tegen de partij kan niet geduld worden.'⁷⁷ Dat dit geen loze woorden waren, zou de komende jaren duidelijk worden.

De eersten die in de CPH te maken kregen met de nieuwe wind waren de links-communisten. 'Nu durven de heeren, nu ze een groot man achter zich voelen', aldus Pannekoek nadat Van Ravesteyn in het openbaar tegen hem was uitgevaren.⁷⁸ Op het partijcongres in oktober waarschuwde de jonge De Kadet Wijnkoop voor de mogelijk schadelijke gevolgen van de invoering van de 21 voorwaarden. 'De macht, die het Partijbestuur daardoor zal krijgen, kon een groot gevaar worden, als de vrije kritiek in de partij opgeheven zou worden.' De afdeling Haarlem, waartoe De Kadet behoorde, sprak in dit verband van 'Moskoutje spelen'.⁷⁹

Het driemanschap trok zich van deze geluiden weinig aan. Op het partijcongres probeerde Van Ravesteyn onder aanroeping van Moskou bepaalde besluiten erdoor te drukken, wat hem overigens niet lukte. In het voorjaar van 1921 hanteerde de leiding voor het eerst de royementsbijl tegen de linkse oppositie. De afdeling Enschede had geëist dat de links-communistische stroming zou worden opgenomen in de CPH-delegatie voor het derde Komintern-congres. De partijleiding zette vervolgens de hele afdeling uit de partij. Ook Luteraan werd geroyeerd. Pannekoek nam het op voor de oppositie, maar bereikte niets.⁸⁰

Pannekoek stapt op

Zonder het te weten had Lenin Pannekoek in zijn *Kinderziekte*-brochure keihard aangepakt. In zijn geschrift spuwde hij zijn gal over de publicaties van ene K. Horner, een van de schuilnamen van Pannekoek. Voor deze Horner had Lenin geen goed woord over: hij zou 'allerlei bovennatuurlijke onzin en warhoofderij aan de man brengen' en 'het A.B.C. van het Marxisme niet hebben begrepen'. Pannekoek was er niet echt van onder de indruk. Aan Rutgers schreef hij deze brochure 'zeer zwak' te vinden.⁸¹

Pannekoek zette zijn opvattingen vóór het tweede wereldcongres nog eens uiteen, met de bedoeling zich in de discussie in Moskou te mengen.⁸² Volgens hem hadden de bolsjewieken de zuivere beginselen van het sovjetsysteem en de revolutionaire bedrijfsorganisatie ingewisseld voor het bord linzen van parlement en reactionaire vakbonden, alleen maar om de grote, aarzelende en halfslachtige arbeidersmassa's in West-Europa voor Moskou te winnen. Nu de Europese revolutie uitbleef, was de steun van deze wankele bondgenoot voor de belaagde proletarische staat kennelijk de enige uitweg om druk uit te oefenen op de imperialistische regeringen. Door de Komintern deze opportunistische tactiek voor te schrijven werd deze voor het karretje van Sovjet-Rusland gespannen, aldus Pannekoek.⁸³ Hij wees erop dat de omstandigheden in West-Europa geheel anders waren dan in Rus-

land en pleitte dan ook voor een volledig van Moskou onafhankelijke Derde Internationale. De radicale groeperingen dienden de ruimte te krijgen om de massa's tot strijdvaardige en standvastige communisten te maken. Deze massa's, en niet de door Lenin voorgeschreven voorhoedepartij, moesten vervolgens zélf de revolutie verwezenlijken.

Met Gorter was Pannekoek de eerste communistische theoreticus die de identiteit van de Russische Oktoberrevolutie en de komende omwenteling in West-Europa publiekelijk in twijfel trok. Hiermee tastten zij beiden de legitimatie van de Russische hegemonie in de internationale communistische beweging tot in de wortels aan.⁸⁴ Na het tweede wereldcongres zag Pannekoek de toekomst van de linkse stroming in de Komintern uiterst somber in. Het feit dat de Duitse KAPD in feite deelname aan het congres onmogelijk was gemaakt, voorspelde weinig goeds.⁸⁵ Zich onderwerpen aan de discipline van de Komintern – waarvoor Rutgers had gekozen – wilde Pannekoek niet. Als het uiten van kritiek niet meer werd toegestaan, dan zou hij opstappen.⁸⁶

Aan het einde van 1920 stond Pannekoek al met één been buiten de Komintern. Zijn vertrek werd versneld toen Lenin met de NEP begon en toenadering tot het Westen zocht voor de economische wederopbouw van Sovjet-Rusland. Pannekoek meende dat Moskou zich zo aan het kapitalisme uitleverde en trok hier tegen in *de Nieuwe Tijd* fel van leer. De Russische machthebbers hadden er volgens hem belang bij gekregen dat de productie in de kapitalistische landen niet zou worden verstoord door revolutionaire oprispingen. De Komintern was hierbij een van hun beschikbare instrumenten. 'Het belang der wereldrevolutie zou dus eischen, dat Moskou de macht en de leiding van de 3de Internationale uit handen legt en deze overgeeft aan de W.-Europeesche arbeiders in W. Europa zelf. Dit kunnen de Russen evengoed inzien als wij. Maar natuurlijk doet Moskou dat niet. Het wil de kommunistische bewegingen blijven leiden naar haar inzicht. Het geeft geld voor de kranten, de propaganda, de partijen in W. Europa; het spreekt dus vanzelf dat het de baas blijft.'⁸⁷ Pannekoek meende dat wanneer de belangen van het West-Europese en het Sovjet-Russische communisme met elkaar in conflict kwamen, het belang van het eerste de doorslag moest geven.⁸⁸

Na het derde wereldcongres in de zomer van 1921 was voor Pannekoek de maat vol. De centralisatie van de Komintern, de bolsjewistische hegemonie en de 'ruk naar rechts' gingen hem veel te ver en het na dit congres volgende roeyement van de KAPD was voor hem onverteerbaar. Bovendien werd het klimaat in de CPH steeds onaangener. In september 1921 trad Pannekoek uit de partij. Vier jaar na de Oktoberrevolutie wendde hij zich teleurgesteld af van het bolsjewistische experiment. 'Het groote licht in het Oosten, dat de weg wees, wordt dof', zo schreef hij gedesillusionieerd.⁸⁹

Pannekoek had – zoals reeds gezegd – deze stap al geruime tijd voorzien. Hij wist dat het eigenlijk onvermijdelijk was dat hij buiten de hoofdstroom zou komen

te staan. In januari 1920 schreef hij over zichzelf aan Rutgers: ‘ik deug ook niet als representatief persoon, ben altijd juist te vinden bij de minderheid, die in het verdomboekje staat, en hecht zelf alleen aan wat als goed inzicht in de *hoofden* zit en er in te brengen is door theoretische verheldering’.⁹⁰ Op deze weg ging hij ook voort. Zonder zich opnieuw aan een partij te verbinden, werd hij de theoreticus van het radencommunisme.⁹¹ In 1938 verhief Pannekoek zijn stem nog eenmaal tegen Lenin. In zijn boek *Lenin als Filosoof* onderzocht hij de filosofische grondslagen van het leninisme en de wijze waarop dit had bijgedragen tot de opkomst van het staatskapitalisme in de Sovjet-Unie.⁹²

Gorter haakt ook af

In zijn *Kinderziekte*-brochure had Lenin Gorter niet met name genoemd. De Nederlandse dichter voelde zich echter wel aangesproken. Hij diende de Russische leider onomwonden van replek in een ‘Open brief aan partijgenoot Lenin’.⁹³ Evenals Pannekoek, op wie hij in zijn argumentatie zwaar leunde, voerde Gorter de feiten van Lenin terug op zijn gelijkstelling van het overwegend agrarische Rusland met het relatief hoogontwikkelde West-Europese kapitalisme. In een land met amper industriearbeiders en een massa van politiek onderontwikkelde, aan grootgrondbezitters overgeleverde en in grote armoede levende boeren lag het voor de hand dat een gecentraliseerde communistische voorhoedepartij de leiding in de omwenteling had en steun zocht bij de boerenklasse, zo meende Gorter. In West-Europa met zijn grote proletariaat lagen de kaarten daarentegen geheel anders, ook al omdat de boerenstand niet zo verarmd was. De Russische revolutionaire receptuur en het leninistische partijmodel waren daarom niet algemeen geldig, en zeker niet zomaar toe te passen op landen als Duitsland en Engeland. Hier schreef Gorter de bekende links-communistische medicijn voor, die erop neerkwam dat de bevrijding door de arbeiders zelf moest gebeuren, geïnspireerd door kleine, zuiver communistische kernen.

Hoewel Gorter in zijn betoog ook van zijn bewondering voor Lenin en de bolsjewieken blijk gaf – bijvoorbeeld wat betreft de sovjets – waste hij hun ook flink de oren. Zo was Lenins ‘opportunistische politiek’ een ‘ongeloofelijke domheid’, gebaseerd op ‘waanideeën’. Gorters slotsom loog er evenmin om. ‘Het komt mij voor, partijgenoot, dat uw absoluut verkeerde oordeel, de geheel verkeerde opvatting van uw boek, en niet minder de daarmee overeenstemmende taktiek der Executieve van Moskou, – uitsluitend daaraan toe te schrijven zijn, dat gij onze verhoudingen niet genoeg kent, of liever gezegd, dat gij uit uw kennis niet de juiste gevolgtrekkingen maakt, en ze te zeer van Russisch standpunt beoordeelt. Dat wil echter zeggen ... dat noch gij, noch de Executieve in Moskou, zoo gij bij deze taktiek volhardt, in staat zijt, de West-Europeesche en daardoor de wereldrevolutie te leiden.’⁹⁴ Hiermee was Gorter tot dezelfde conclusie gekomen als Pannekoek. De beide medewerkers van het Amsterdams Bureau, met wie het ΕΚΚΙ grootse plannen had, ontpop-

ten zich nu als zijn scherpste links-communistische critici. Zij sommeerden Moskou zijn oppercommando in de internationale communistische beweging op te geven.

Gorter liet het niet bij deze open brief: hij trad ook persoonlijk in discussie met de Russische leiders. In oktober 1920 ontmoette hij samen met Roland Holst Komintern-voorzitter Zinovjev in Duitsland, waarschijnlijk in Berlijn.⁹⁵ Begin november bracht Zinovjev aan het ЕККИ verslag uit van het gesprek. Hieruit bleek opnieuw dat de leidende Russen liever van doen hadden met de tegenstanders van Wijnkoop dan met de partijvoorzitter zelf. 'Das einzige, was die Holländer gut akzeptiert haben, scheint die eiserne Disziplin zu sein. Niemand kann einen Artikel schreiben, der den Genossen Weinkoop nicht gefällt.'⁹⁶ De 'beste krachten' waarover de CPH beschikte waren aan de kant geschoven, aldus Zinovjev, die Pannekoek, Roland Holst en Gorter met name noemde.

Een maand later vertrok Gorter naar Moskou, als lid van een vier man sterke delegatie van de КАРД die weer over toelating tot de Komintern ging onderhandelen.⁹⁷ De gedelegeerden gingen in de Duitse Oostzeehaven Stettin als verstekeling aan boord van een schip dat voormalige Russische krijgsgevangenen naar hun vaderland terugbracht. Na een stormachtige overtocht vol ontberingen kwamen zij in Estland aan. Per trein reisden zij vervolgens naar Petrograd. Daar hadden zij een gesprek met Zinovjev, waarna de afvaardiging verder ging naar Moskou. Berzin, Gorters vriend uit Zwitserland, ontfermde zich daar over hen. Gorter logeerde bij Proost in hotel Lux. Hij voerde samen met de andere gedelegeerden enkele gesprekken met Lenin, maar ook alleen. Lenin zou zijn bezoek als laatste woorden hebben toegevoegd dat noch zijn eigen, noch de links-communistische tactiek in de West-Europese werkelijkheid echt was beproefd. De toekomst zou moeten uitwijzen wie het bij het rechte eind had.⁹⁸

Eindigde de gedachtewisseling met Lenin in een gelijkspel, in de confrontatie met het ЕККИ leed Gorter wel degelijk een nederlaag. Eind november lichtte hij, zoals in de inleiding reeds vermeld, in het hol van de leeuw zijn standpunt in een lange rede toe. In het vuur van zijn betoog raakte de emotionele Gorter tot tranen toe bewogen. Zijn huilbui kon het ЕККИ echter niet vermurwen. Namens de leiding van de Komintern rekende Trotski op sarcastische wijze met hem af. Het was bij deze gelegenheid dat de Russische leider de beeldspraak van de 'meridiaan van Moskou' gebruikte om aan te geven dat de bolsjewieken zich ook over West-Europa terdege een scherp oordeel konden vormen. Waar Gorter zich afficheerde als representant van West-Europa moest bedacht worden, zo merkte Trotski op, 'dass Gorter nicht eben besonders westeuropäisch, sondern eher ... holländisch urteilt'.⁹⁹ Hij haalde daarna de CPH door de mangel. Deze kleine partij had ongetwijfeld enige verdiensten, maar in ieder geval niet als leidende revolutionaire kracht van de massa's. Met haar paar duizend leden was de CPH meer een propagandagroep dan een strijdpartij. Gorters voorkeur voor kleine, zuivere kernen leidde alleen maar tot

sektarisme, aldus Trotski: het voorbeeld van de nietige Nederlandse partij toonde dat aan.

Vervolgens maakte Trotski korte metten met Gorters standpunten ten aanzien van het parlementaire en vakbondswerk. Zijn benadering was ‘pessimistisch’, ‘individualistisch’, ‘antimaterialistisch’, ‘ahistorisch’, te ‘geografisch’ en nog veel meer. Ook Boecharin liet zich niet onbetuigd. Volgens hem sloeg Gorter de plank geheel mis wanneer hij beweerde dat Moskou geen inzicht zou hebben in de West-Europese verhoudingen. Met de mening van deze twee leiders was tegelijk het oordeel van het ЕККИ gegeven: het verklaarde nadrukkelijk dat de tactiek van de КАРД fout was. De dissidente partij moest zich voegen naar de internationale discipline (de 21 voorwaarden) en hereniging met de КРД nastreven. Het enige wat er voor de КАРД in zat, was de status van sympathiserend lid met adviserende stem.¹⁰⁰

Hoewel de delegatie later hoog opgaf over dit resultaat, had zij in feite weinig bereikt. Na afloop van de besprekingen wachtte haar een barre terugtocht, omdat de Russen alle belangstelling voor hun bezoek hadden verloren en niet hadden gezorgd voor goed vervoer. Onderweg werd Gorters koffer gestolen met daarin het protocol van de verhandelingen. Thuisgekomen bleek hij zijn vertrouwen in Lenin te hebben verloren. ‘Ik was verbaasd’, zo zei hij tegen zijn vriendin Doorenbos, ‘om te zien hoe volkomen Lenin alleen Rusland zag, en al het andere uitsluitend bekeek vanuit het Russisch standpunt. Hij is niet wat ik vroeger vanzelfsprekend meende dat hij was, de leider van de wereldrevolutie.’¹⁰¹

Anders dan Pannekoek bleef Gorter wel actief binnen het georganiseerde links-communisme. In september 1921 leverde hij een belangrijk aandeel aan de oprichting van de Kommunistische Arbeiders-Partij in Nederland (КАРН). Veel had deze nieuwe partij niet om het lijf: aan het einde van het jaar telde zij hooguit 200 leden.¹⁰² Begin 1922 was Gorter betrokken bij de vorming van de ‘Kommunistische Arbeiter Internationale’, die als alternatief voor de Komintern moest dienen. Deze ondernemingen boden weinig perspectief. Zowel in Duitsland als in Nederland kwijnden de radencommunistische partijen langzaam maar zeker weg door intern getwist en gekuip.¹⁰³ Met deze organisaties dreef Gorter naar de periferie van de arbeidersbeweging. De gang naar de coulissen had hij eerder al meegemaakt in de SDAP en de СРН, waar hij door zijn principiële onverzoenlijkheid en zijn afkeer van compromissen van het partijtoneel was verdwenen. Aan het einde van zijn leven verkeerde Gorter in een vrijwel volledig politiek isolement. ‘Eenzaam wat zijn politiek betreft, met niet meer dan een klein groepje aanhangers, voelde hij zich niettemin rijker dan te voren, omdat hij de nieuwe weg zag’, aldus Doorenbos.¹⁰⁴ In september 1927 overleed Gorter.¹⁰⁵

Roland Holst blijft

Pannekoek en Gorter, die in 1915 tot Lenins favorieten behoorden en in 1919 werden uitverkoren door het ЕККИ, vielen in 1920 in ongenade. In de zomer van dat jaar ver-

dwenen hun namen uit de redactie van *die Kommunistische Internationale*. In 1921 luidde Radek hen op het derde Komintern-congres op sarcastische wijze uit. 'Der eine ist Astronom, guckt nur nach den Sternen, sieht nie einen lebenden Arbeiter, der andere ist Philosoph und Dichter dazu. (Heiterkeit.)'¹⁰⁶

Onder Radeks gehoor in Moskou bevond zich Roland Holst. Evenmin als Gorter en Pannekoek had zij zich in 1920 door Lenins brochure van haar links-communistische standpunten af laten brengen. Dat zou pas tijdens dit congres de door haar zo gewaardeerde Trotski gelukken. Het feit dat Roland Holst aanvankelijk voet bij stuk hield, betekende niet dat zij voor Lenin geen respect had. De tijd dat ze de Russische leider theoretisch geen al te groot licht vond, was allang voorbij; ze beschouwde hem nu als 'de grootste geestelijk-moreele kracht der Russische en der internationale revolutie'. 'Lenin was nu ingelijfd bij Roland Holsts helden', zo meent haar biografe ETTY.¹⁰⁷

Roland Holst was wel onder de indruk van de *Kinderziekte*-brochure. 'Lenins werk heb ik met stijgende bewondering gelezen,' schreef ze aan Rutgers, 'zijn kritiek en argumentatie zijn geweldig sterk.' In tegenstelling tot Rutgers liet zij zich echter niet door Lenin overtuigen van de noodzaak van parlementaire actie; naar haar mening had Pannekoek op dit punt gelijk.¹⁰⁸ Ook na Lenins banvloek bleef zij zich zoals gezegd nadrukkelijk rekenen tot het links-communisme. Ze noemde deze stroming het 'zuurdeesem der Derde Internationale'. De dichteres had bovendien nog niet de hoop opgegeven dat Moskou tot inkeer zou komen. 'Daarenboven kan m.i. elk oogenblik 't stuur weer naar links gegooid worden,' liet ze aan Rutgers weten.¹⁰⁹

Tegenover de op instigatie van Lenin door de Komintern voorgeschreven centralisatie toonde Roland Holst zich tweeslachtig. Weliswaar stak ze de loftrumpet over de gelouterde en gestaalde, strak geleide RCP, maar ze meende ook dat het gevaarlijk was dit model dwingend voor te schrijven aan de secties in West-Europa. De leiders van deze partijen achtte Roland Holst nog niet voldoende innerlijk gerijpt om die enorme organisatorische macht die zij in de schoot geworpen kregen, aan te kunnen zonder voor dictatoriale verleidingen te bezwijken. Bovendien waren de West-Europese massa's in veel mindere mate een 'wilooze kudde' dan die in Rusland. Toch waren op centralistische leest geschoeide partijen nodig, zo begreep ze, wilde het internationale proletariaat in de klassenstrijd een gesloten front kunnen vormen. Voor de West-Europese partijen leek Roland Holst de links-communistische KAPD een goed voorbeeld. Deze erkende de noodzaak van centralisatie, maar zonder dat die leidde tot de 'partij-diktatuur over de massaas' of de 'diktatuur van de partijleiders'.¹¹⁰

Roland Holst was vooral voor dat laatste beducht: het gevaar dat de nationale partijleiders door de Komintern-voorschriften oppermachtig zouden worden en elke oppositie zouden kunnen knevelen. Ongetwijfeld had ze daarbij de CPH in het achterhoofd. Ze zag voor Moskou een taak weggelegd om deze absolutistische par-

tijleidingen in toom te houden en verwelkomde daartoe de internationale tucht. 'Van nu af aan vormen alle communistische partijen ook organisatorisch een eenheid, hun aller leiders zijn verantwoordelijk aan de Executieve, waarin, naar te hopen valt, het geestelijk en moreel gezag van Moscou de min of meer opportunistische invloeden van andere landen zal neutraliseren.'¹¹¹ Waar Wijnkoop en Van Ravesteyn de centralisatie omarmden maar van de russificatie veel minder gediend waren, was dat bij Roland Holst andersom. Zij zag in Moskou's invloed binnen een gecentraliseerde Komintern een goed tegenwicht voor de negatieve aspecten van de centralisatie binnen de nationale partijen. Toen Roland Holst later in de oppositie tegen Wijnkoop en Van Ravesteyn haar partijje meeblijs, was het voor haar dan ook volstrekt logisch om zich tot het EKKI te wenden.

Ondanks alle bewondering die Roland Holst had voor de Russische communisten, wees ze in 1920 wel de bolsjewistische universalistische pretenties resoluut van de hand. Ze kwam op tegen 'de neiging van de Russen, om àl te zeer hun land, hun volk, hun verleden, hun ervaringen en daden tot een richtsnoer te maken voor de internationale beweging'. Ze meende dat het proletariaat van de Russische Revolutie veel kon leren, maar: 'haar blindelings navolgen kan het niet'.¹¹²

Derde wereldcongres

In 1921 ging Roland Holst voor het eerst naar Sovjet-Rusland. Komintern-voorzitter Zinovjev nodigde haar in de herfst van 1920 hoogspersoonlijk uit toen beiden elkaar in Berlijn ontmoetten. Voor haar was het de verwezenlijking van een lang gekoesterde, vurige wens. Zij vormde samen met Ceton, De Visser en Hendrik Jan Nijhuis de vertegenwoordiging van de CPH voor het derde wereldcongres, dat van 22 juni tot 12 juli gehouden werd. Proost voegde zich in Moskou bij de officiële delegatie. Aanvankelijk had Roland Holst een mandaat van de CPH geweigerd, omdat ze op het congres vrijuit wenste te spreken en niet haar links-communistische standpunten wilde verzwijgen. Partijvoorzitter Wijnkoop legde haar echter geen strobreed in de weg, waarna ze toch ging. Zij zou zich tot de belangrijkste woordvoerder van de delegatie ontpoppen; Ceton sprak weinig.¹¹³ Anders dan in 1920 namen de gedelegeerden nu de kortere route door Midden-Europa. Via Berlijn reisden ze naar Stettin. Daar namen ze de boot naar Reval (Tallin). Van Reval ging de reis per trein over Petrograd door naar Moskou.¹¹⁴

In de Sovjet-Russische hoofdstad trok Roland Holst in hotel Lux. Hier liep zij Rutgers tegen het lijf. Deze was vanuit Italië naar Moskou gereisd om Lenin zijn plannen voor te leggen voor de ontginning van steenkool en de bouw van een staalfabriek in Siberië. Op voorspraak van Rutgers' oude vriend Boecharin stemde Lenin in met het project. Hoewel hij blij was dat hij weer terug was in zijn geliefde Sovjet-Rusland en zich volledig kon inzetten voor de industriële opbouw, toonde Rutgers zich tegenover Roland Holst in Moskou pessimistisch over de sfeer daar. 'De geest is dood,' antwoordde hij toen zij vroeg hoe het ging.¹¹⁵

Het revolutionaire elan was in Sovjet-Rusland inderdaad op zijn retour, zoals Rutgers had gemerkt. Mede door de mislukte März-Aktion hadden Lenin en Trotski voorlopig afscheid genomen van de hoop op de spoedige komst van de wereldrevolutie. Met de NEP werd een nieuwe richting ingeslagen. Over deze onderwerpen werd op het Komintern-congres heftig gedebatteerd. Als tactische richtlijn werd de leus 'naar de massa's!' aangeheven. Het was de prelude tot de strategie van het eenheidsfront, die eind 1921 officieel zou worden gedeclareerd. Deze toenadering tot de sociaal-democratie berustte op de erkenning dat het kapitalisme taaier was dan gedacht en dat de Komintern haar vizier op de lange termijn moest verleggen.

Natuurlijk kwam op het wereldcongres ook het links-communisme om de hoek kijken, want deze stroming verzette zich fel tegen concessies aan het kapitalisme. Tevergeefs had Gorter geprobeerd op het derde congres aanwezig te zijn, aldus Roland Holst. Dat het hem niet was gelukt maar haarzelf wel, had volgens haar mogelijk te maken met onwil bij 'de kommunistische geheime dienst' om Gorter bij zijn tocht te helpen.¹¹⁶ In Moskou nam Roland Holst het op voor haar oude vrienden tegen de harde aanvallen van Zinovjev en Radek. De Komintern-voorzitter noemde Gorters politiek 'halb kindisch, halb verbrecherisch' en betitelde hem als een vijand van de 'proletarische republiek'.¹¹⁷ Deze karaktermoord liet Roland Holst niet zomaar passeren. 'Marxisten, wie Pannekoek und Gorter, gehören meines Erachtens zu den besten Köpfen der Kommunistischen Internationale', zo diende zij Zinovjev van repliek.¹¹⁸ Hun opvattingen hadden weliswaar iets eenzijdigs, zo gaf ze toe, maar zij hadden het volle recht hun mening te uiten. Toen Zinovjev Roland Holst kapittelde over haar medewerking aan het blad van de KAPD, gaf ze geen krimp. Ze verklaarde openlijk het in velerlei opzicht eens te zijn met de Duitse links-communisten. Met Proost keerde ze zich scherp tegen de beperkte spreektijd voor de KAPD op het congres. De motie die Roland Holst hierover indiende, werd door Radek neergesabeld en kreeg daarna maar zes stemmen.¹¹⁹ Van de door haar sinds Zimmerwald zo geachte Pool kreeg ze tijdens het congres schoon genoeg.¹²⁰

De gedrevenheid waarmee Roland Holst voor het links-communisme opkwam, noodzaakte Ceton om tegengas te geven. De enige keer dat de CPH-secretaris in de plenaire zittingen het woord nam, gaf hij een overtrokken beeld van de kracht van zijn partij en probeerde hij tegelijk de indruk weg te nemen als zou de Nederlandse sectie met hetzelfde dissidente sop overgoten zijn als haar internationaal vermaarde vertegenwoordigster. Volgens Ceton was er hoogstwaarschijnlijk geen andere partij in Europa 'welche immer so bewusst einverstanden war mit der Taktik der russischen Partei, mit der Taktik der Exekutive als die unsrige'.¹²¹ De 'Hollandse marxistische school' waarmee Zinovjev en Radek de draak gestoken hadden, stelde volgens hem niets voor.

Trotski bekeert Roland Holst

Ondanks haar sympathie voor Gorter, Pannekoek en de KAPD stapte Roland Holst in Moskou toch van haar links-communistische geloof af. Degene die haar bekeerde was niemand minder dan Trotski. Op het internationaal congres te Stuttgart in 1907 was Roland Holst hem voor het eerst tegengekomen, en daarna weer op de conferentie in Zimmerwald in 1915. Deze laatste ontmoeting had op haar grote indruk gemaakt; Trotski was in politiek opzicht een toeverlaat voor haar geworden.¹²² Zes jaar later zagen zij elkaar weer op het derde Komintern-congres. Nog voordat dit begon, vroeg Trotski aan Roland Holst of zij ook tot de richting van Gorter behoorde. 'Ich bin nicht einverstanden,' liet hij haar meteen voor alle duidelijkheid weten.¹²³ Door zijn toedoen ging Roland Holst om. 'Zelve werd ik, vooral door Trotsky's uitmuntende argumentatie, op het congres overtuigd van de verkeerdheid en roekeloosheid der ultra-linkse opvattingen,' herinnerde zij zich later.¹²⁴ Ze zag in dat Moskou met de rug tegen de muur stond en dat er geen alternatief was voor de 'rechtse' NEP: economische concessies waren onontkoombaar. In dit uur van gevaar moesten de West-Europese links-communisten hun oppositie laten varen en de bolsjewieken helpen, omdat het lijfsbehoud van Sovjet-Rusland het hoogste belang van het internationale proletariaat was.¹²⁵

Op de zitting van 5 juli beleed Roland Holst openlijk haar inkeer: 'Zu Hause habe ich auch vielleicht geschwankt, allein hier habe ich vieles gehört und gesehen, ich habe versucht, tiefer in die Dinge zu blicken und ich bin zu der Ueberzeugung gekommen, dass ich vielleicht irre.'¹²⁶ Volgens haar stonden de bolsjewieken niet rechts, maar links. Moskou zou voorlopig het zwaard van de revolutie in de schede willen houden om niet te vervallen in avonturierspolitiek en waaghalzerij als de März-Aktion. Deze 'strategische terugtocht' betekende in het geheel niet dat de Russen de revolutie saboteerden, zoals sommige links-communisten beweerden. Roland Holst nam ook stelling tegen de Arbeidersoppositie binnen de RCP, die werd geleid door haar vriendin Kollontaj. Haar handtekening prijkte met die van Ceton en enkele anderen onder een resolutie waarin de NEP werd gesteund. Het speet haar zeer dat zij zich tegen Kollontaj moest opstellen.¹²⁷

Roland Holsts politieke bekering versluisde haar kritische blik op de gang van zaken in Rusland en de Komintern echter niet. Het geïntregeer op het congres, vooral door de Russen, beviel haar niets.¹²⁸ Er kwamen haar bovendien veel zaken ter ore waar ze grote moeite mee had. Kollontaj vertelde haar van de bloedige wijze waarop de opstand in Kronstadt was onderdrukt.¹²⁹ Ook bezocht zij de zieke Balabanova, haar medevertaalster in Zimmerwald. Van haar vernam Roland Holst van het vele gekonkel achter de schermen in de top van de Komintern. Dit betrof met name Zinovjev, die Balabanova als secretaris van het EKKI had uitgerangeerd. Roland Holst had van de Komintern-voorzitter, die ze sinds Zimmerwald kende, geen hoge dunk: 'handig en gevat was hij zeker, maar ook bekend om zijn leugenachtigheid, en grove genotzucht stond op zijn zinnelijke gelaat te lezen'. Samen met Proost en Ros-

mer deed ze een poging om Zinovjev als voorzitter ten val te brengen en hem te vervangen door Trotski. Deze laatste wilde er echter niets van weten. Hij zei toe met Lenin over de problemen in de Komintern-top te zullen spreken, maar bezwoer Roland Holst de zaak binnenskamers te houden.¹³⁰

Roland Holst had reikhalzend uitgekeken naar de mogelijkheid om de Sovjet-werkelijkheid met eigen ogen te aanschouwen, maar ze keerde ontgoocheld over de toestand in Rusland naar Nederland terug. In haar reisverslag klonk daarvan iets door. Eerst beeldde ze Lenin en Trotski letterlijk als ‘apostelen’ af in hun genialiteit, morele superioriteit en onbaatzuchtigheid. Ook van Boecharin, die ze op het congres voor het eerst ontmoette, roemde ze de ‘innerlijke vastheid en eenvoud en misschien nog grootere gelouterdheid dan de hunne’. Vervolgens constateerde Roland Holst echter openlijk ontgoocheld te zijn geraakt en illusies te hebben verloren. Ze wond er geen doekjes om: ‘het heroïsch avontuur der wereldrevolutie eischt te veel bloed en tranen, zijn wezen en verloop zijn te tragisch’.¹³¹

Roland Holsts breuk met Gorter en Pannekoek

Op het moment dat Roland Holst in Moskou openlijk haar steun betuigde aan de nieuwe koers van Lenin, wist ze dat daarmee de breuk met Gorter en Pannekoek volledig zou zijn. Zij meende dat de beide dissidenten Sovjet-Rusland afvielen op een moment dat het land in grote problemen verkeerde.¹³² In de zomer van 1921 werd het Wolgagebied geteisterd door een misoogst, waardoor miljoenen mensen bedreigd werden door hongersnood. De bekende Russische schrijver Maksim Gorki had op Roland Holst een beroep gedaan in Nederland een actie te beginnen ter leniging van de hongersnood.¹³³ Bij Pannekoek stuitte ze echter op groot onbegrip. Hij wees dit ‘gebedel bij de kapitalisten’ ten enenmale af vanwege de risico’s voor het communistisch gehalte van Sovjet-Rusland. ‘De hulpactie onder het vaandel van het Roode Kruis beteekent de inbezitneming van Rusland door het kapitaal, in stormloop, politiek en economisch,’ zo voorspelde Pannekoek.¹³⁴ Sinds de uitstoting van de KAPD uit de Komintern na het derde wereldcongres trok Gorter eveneens zijn handen af van Moskou.¹³⁵

Roland Holst reageerde op haar oude vrienden Gorter en Pannekoek met een vinnig artikel. Zonder een spoor van twijfel wierp ze hierin haar oude geloof overboord. Nadat het imperialistische offensief door de bolsjewieken was afgeslagen, openden nu de links-communisten volgens haar de aanval op Moskou door te beweren dat Sovjet-Rusland zich in feite tot vijand ontwikkelde van het Europese proletariaat. Ze noemde het de ‘vloek’ van het links-communisme dat het zich, verstrikt geraakt in zijn eigen ideologische principes, keerde tegen de hulpactie voor de in nood verkerende Sovjet-republiek. Het was plicht voor alle communisten ‘onophoudelijk op het aanbeeld der groote belangen-eenheid tusschen Sovjet-Rusland en de internationale revolutie te hameren’.¹³⁶

Het was tragisch voor Roland Holst dat Gorter en Pannekoek, die haar beiden

persoonlijk na aan het hart lagen, haar politieke vijanden waren geworden, terwijl zij zich nu in het kamp bevond van Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton, lieden die ze alledrie kon missen als kiespijn.¹³⁷ Het drietal ging weinig zachtzinnig met haar om. Na haar terugkeer uit Moskou deed Roland Holst ook in *de Tribune* publiekelijk boete.¹³⁸ Daarbij schuwde ze op een aantal punten een zelfstandig oordeel niet en gaf ze bepaald niet al haar vroegere meningen op – zoals bijvoorbeeld haar constatering dat de Russen in de Komintern een ‘openlijke minachting voor de formeele democratie’ aan den dag legden. Van Ravesteyn schreef aan Wijnkoop de buik vol te hebben ‘van Tante’s langademige stukken. Welk een etalage van neo-Calvinisme alweer! ’s Christens reize naar de eeuwigheid! ... Het zal echter beslist noodig zijn, dat de dame van jou nog eens op haar zielelement krijgt.’¹³⁹ De denigrerende uitbrander van Wijnkoop liet niet lang op zich wachten en Ceton deed het later op arrogante en belerende wijze nog eens dunnetjes over.¹⁴⁰

Hulpactie voor Sovjet-Rusland

Vol overgave stortte Roland Holst zich op haar nieuwe taak. Op de voorpagina van *de Tribune* verscheen haar ‘Oproep tot hulp aan Sowjet-Rusland’.¹⁴¹ Giften in natura en in geld waren welkom. Ook stelde ze een ‘sieraden-fonds’ in, waarvoor vrouwelijke partijgenoten een deel van hun sieraden konden afstaan. Het partijbestuur van de CPH riep de arbeiders op om het loon van één werkdag af te dragen, wat samen met andere giften ongeveer 10.000 gulden opleverde. Hiervan was 1000 gulden afkomstig van ‘H.R.H. te Z.’¹⁴²

Al snel probeerde de Komintern greep te krijgen op de inzamelingen die her en der in Europa werden gehouden. Moskou droeg de communistische partijen op zelf de leiding over de hulpacties in handen te nemen. Daarbij moesten ze proberen met andere arbeiderspartijen tot een eenheidsfront te komen.¹⁴³ De CPH gaf daarop de stoot tot de oprichting van het ‘Algemeen Comité tot steun aan de hongerenden in Rusland’, dat vrijwel uitsluitend uit communisten bestond. Voorzitter werd Johannes Brommert.¹⁴⁴ Kruyt werd secretaris/penningmeester. Ook Roland Holst maakte er deel van uit.¹⁴⁵ In het land werden plaatselijke comités uit de grond gestampt, die mede waren bedoeld om niet-communisten te trekken. Het NAS ging aanvankelijk zijn eigen gang, maar sloot zich later bij het Algemeen Comité aan. De SDAP verbood haar leden echter mee te werken en voerde samen met het NVV een eigen inzamelingsactie.¹⁴⁶

Van de door de Komintern gedeceeteerde eenheidsfrontstactiek bracht de CPH zo niet veel terecht. Niettemin was het door Münzenberg geleide ‘Auslandskomitee zur Organisierung der Arbeiterhilfe für die Hungerenden in Russland’ in Berlin tevreden over de Nederlandse financiële bijdrage, aldus Brommert, die eind 1921 een internationale conferentie in de Duitse hoofdstad bijwoonde. ‘Holland werd enige malen als *het* goede voorbeeld genoemd,’ schreef hij Wijnkoop. Op dat moment was er volgens hem door de Nederlandse arbeiders meer dan een ton bij-

eengebracht. In de eerste tien maanden van zijn bestaan zamelde het Algemeen Comité ruim 380.000 gulden in, in die tijd een gigantisch bedrag.¹⁴⁷ Tegen het einde van 1922 was daar nog eens een paar ton bijgekomen, hetgeen de CPH voor het forum van het vierde wereldcongres van de Komintern een compliment van Münzenberg opleverde.¹⁴⁸

Einde van *de Nieuwe Tijd*

Nadat Roland Holst onder invloed van Trotski de links-communistische stellingen had verlaten, schikte ze zich geheel in de door de Komintern opgelegde discipline. Niet alleen las ze Pannekoek en Gorter de les, ook werkte ze na lang aarzelen mee aan de opheffing van *de Nieuwe Tijd*. Het derde wereldcongres had er bij de partijen op aangedrongen ernst te maken met de invoering van een strenge discipline. Wijnkoop was er weer als de kippen bij om te benadrukken dat Moskou vooral een straffere leiding in de partijen wenste. Van Ravesteyn kondigde meteen op hoge toon aan dat de CPH zou gaan bekijken wat er met *de Nieuwe Tijd* diende te gebeuren.¹⁴⁹ Al sinds begin 1921 trachtte de partijleiding dit onafhankelijke blad, dat mede als spreekbuis voor links-communistische opvattingen fungeerde, onder haar hoede te krijgen. Nu zette zij haar pogingen kracht bij met de Komintern-uitspraak. In de eerste van de 21 voorwaarden verlangde het ЕККИ immers dat partijbesturen hun persorganen ‘volkomen’ onder hun controle brachten en deze lieten redigeren door ‘betrouwbare communisten’.¹⁵⁰

Het probleem voor de CPH was echter dat *de Nieuwe Tijd* het eigendom was van de uitgever en de drie redactieleden, Roland Holst, Pannekoek en Van Ravesteyn. Deze laatste was vanzelfsprekend vóór de CPH-eis, de anderen tegen. Na terugkeer uit Moskou ging Roland Holst echter ook ‘om’, tot grote verbazing van Pannekoek. Per slot van rekening had zij vrijwel sinds de oprichting deel uitgemaakt van de redactie en de onafhankelijkheid van het blad altijd een groot goed gevonden. Kort daarvoor had zij nog gezegd te willen waken voor ‘eenzijdige voorlichting’ door de partijleiding in de partijpers.¹⁵¹ Toen Pannekoek Roland Holst naar de reden voor haar ommezwaai vroeg, verwees zij naar de partijdiscipline.¹⁵² Tegenwoordig gold de vrije meningsuiting waarvoor zij altijd op de bres had gestaan niet langer als een absoluut recht, aldus Roland Holst, maar werd deze vrijheid begrensd door de belangen van de Komintern. ‘Het weigeren om de “Nieuwe Tijd” te stellen onder de controle der partij, het vasthouden aan de oude *individueele* onafhankelijkheid, betekende naar onze overtuiging het tijdschrift te stellen buiten, dit is tegenover de Derde Internationale.’¹⁵³

De Nieuwe Tijd, die al vaker in zwaar weer was verzeild, overleefde deze oosterstorm niet. De door de Komintern-besluiten bevorderde tegenstellingen leidden ertoe dat het marxistisch-theoretische blad na zesentwintig jaar werd opgeheven. De CPH kwam vervolgens met haar eigen tijdschrift, *de Communistische Gids* geheeten. In de redactie zaten Roland Holst, Van Ravesteyn en zijn intimus Krijn van Lan-

geraad – een verklaard tegenstander van Pannekoek en zijn denkbeelden en evenmin een vriend van Roland Holst.¹⁵⁴

Van de Olympus

Ontegenzeggelijk had de CPH-delegatie op het derde congres van de Komintern een betere indruk achtergelaten dan Wijnkoop op het tweede. Roland Holst, internationaal gezien de prima donna van het Nederlandse communisme, had weliswaar oppositionele geluiden vertolkt maar was bekeerd. De positie van de CPH verbeterde er echter niet wezenlijk door. Wat betreft de stemverhoudingen op het congres bleef zij een middenmoter: in de derde klasse, samen met onder meer Zwitserland, Oostenrijk en de Belgische Kommunistische Partij, die werd vertegenwoordigd door Van Overstraeten.¹⁵⁵ De indeling bij het piepkleine Belgische broederpartijtje was ronduit vernederend voor de CPH, die zich kort daarvoor nog had bemoeid met de totstandkoming van deze partij.¹⁵⁶

Het congres in 1921 vormde hiermee de bevestiging van het drama dat zich een jaar eerder had voltrokken. Het Amsterdams Bureau, dat leek te wijzen op een speciale band van Moskou met de tribunisten, werd als een links-communistische uitvalsbasis opgevat en ontmanteld. Daarna kregen de tribunisten nog enkele voltreffers uit bolsjewistische hoek te verwerken: Lenins *Kinderziekte*, de aframmeling van Wijnkoop tijdens het tweede wereldcongres door Lenin, Zinovjev en Radek, en het pak slaag dat Trotski Gorter in november gaf. Voor zover daar nog enige twijfel over bestond was deze nu verdwenen: van een Nederlandse *status aparte* binnen de Komintern was geen sprake meer. Voor het oog van iedereen werden de tribunisten door de bolsjewieken verdreven van de Olympus – niet alleen dissidenten als Gorter en Pannekoek, maar ook partijleider Wijnkoop.

Dat de tribunisten zo met de neus op de feiten werden gedrukt, hangt nauw samen met de russificatie van de Komintern. De aangesloten partijen dienden de wereld te gaan bezien vanuit het perspectief van Moskou. Pannekoek en Gorter behoorden tot de eersten binnen de communistische beweging die waarschuwen voor de noodlottige gevolgen van deze gelijkschakeling van het Westen met het Oosten. De communistische partijen zouden enerzijds instrumenten worden van de buitenlandse politiek van Sovjet-Rusland en anderzijds veranderen in replica's van de bolsjewistische partij, met alle gevolgen voor de interne verhoudingen.

Wijnkoop, Van Ravesteyn en Ceton hadden het moeilijk met de teloorgang van de tribunistische zelfstandigheid. Zij omarmden de centralisatie vanuit Moskou voor zover deze een versterking van hun machtspositie binnen de CPH inhield, maar weerden zich ertegen waar het tot ondergeschiktheid aan de Komintern leidde. Dat deze dubbele tactiek niet vol te houden viel en zich uiteindelijk tegen het driemanschap zou richten, werd in de jaren die volgden duidelijk. De autocratische positie van het triumviraat – zoals Van Ravesteyn het leidende drietal graag aanduidde – én zijn vakbondstactiek zou tot een 'nieuwe' oppositie leiden. Anders dan

de uit de rangen der partij verdwenen 'oude', links-communistische dwarsliggers stonden deze tegenstanders van de leiding geheel op de lijn van Moskou. Van Leuven kan als de geestelijke vader van deze oppositie worden beschouwd. Toen hij – al snel – de strijd opgaf, stonden niet alleen jongeren klaar om in zijn sporen te treden, maar ook een enkele oudere, zoals Roland Holst.